

GONDOLATOK SZEMÉLYJELES SZÁMNEVEINKRŐL ÉS NÉVMÁSAINKRŐL

LACZKÓ KRISZTINA

1. Jakab István A névszói személyragozás kérdéséhez című kisebb tanulmányában veti fel a következőket: „... a névszói személyragozásnak a felsoroltakon kívül (birtokos személyragozás, határozószói személyragozás, főnévi igenév személyragozása, igenév-igei alakulatok személyragozása) más, noha minden személyre ki nem terjedő részrendszerei is vannak, amelyekről a nyelvtanok csak a szófaji határkérdések vizsgálatakor tesznek említést.” (MNY. LXXV, 205.). Valóban részletesebb leíró nyelvtanaink (MMNYR., MMNY.) csak utalásszerűen foglalkoznak ezzel a problémával. Hogy mi az, amit megemlítenek, a következőkben foglalhatjuk össze: bizonyos számnevek és némelyik névmás fölvehetik a személyragokat, s ilyenkor személynévmás-szerű jelentést, személyes névmási mellékértelmet mutatnak. Pl.: „hármótok számára”, „Melyikőtök segítene?”

Az akadémiai nyelvtan fogalmazása egy helyütt — a személyes névmásokról szóló fejezetben — azt sugallja, mintha kereszteződő szófajúnak tartaná ezeket az alakokat: „Többes számú **személyes névmási és számnévi értékük** egyformán van egyes személyragos számneveknek..., **személyes és határozatlan névmási** az ilyen szóalakoknak: *bármelyikőtök*...” (MMNYR. I, 240). Jakab István említett cikkében pedig így fogalmaz: „Bizonyos névmási alfajokat is kereszteződővé tesz a személyrag” (i. m. 207).

Mindebből következően felmerül néhány kérdés: 1. Melyek azok a „bizonyos” számnevek és névmások, melyek előfordulhatnak személyragos (-jeles) formában? 2. Valóban kereszteződő szófajúságról kell-e beszélnünk? 3. Jogos-e az az igény, hogy egy esetleges új leíró nyelvtanban külön is tárgyaljuk ezeket az alakokat, s ha igen, hol?

Nem kívánok itt azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy személyjelről vagy -ragról jogosultabb-e beszélnünk. A magam részéről a ma már elfogadottabb személyjel elnevezést használom, annak ellenére, hogy nyelvtanaink még ragnak nevezik ezt a toldalékot.

2. Az Értelmező szótár segítségével megpróbáltam feltérképezni, hogy melyek azok a számnevek és névmások, amelyek fölvehetik a személyjeleket.

2.1 Nézzük először a számneveket!

A határozott tőszámnevek közül *kettőtől kilencvenig* a szótárban megjelenő összes számnév esetében megtaláljuk a személyjeles formákat, így csak a két szélső esetre hozok példát: (Példáimat a Kőrkep 85, Harmincöt

mai magyar elbeszélés (Magvető, Bp., 1985.) című kötetből — továbbiakban: *Körkép* —, és Örkény: *Kisregények* (Szépirodalmi, Bp., 1981.) című kötetéből — továbbiakban: *Örkény* — hozom. Az ezektől való eltéréseket külön jelölöm.) „Ennyire elhalványult volna *kettőjük* barátsága? (*Körkép* 467); „*Kilencvenük* közül egy sem menekült” (*ÉrtSz.*). Elvileg tulajdonképpen bármelyik tőszámnév felveheti a személyjeleket, a nyelvi valóságban azonban többnyire csak a tíz alatti személyjeles számnevek realizálódnak: „*Ötünket* ő nevelt fel, méghozzá úgy, hogy tíz évig ő volt az egyetlen kereső a családban” (*Örkény* 9); „... a felügyelőné egyenként is eltársalog *hatukkal*, miközben almát ad nekik” (*Körkép* 557); „S képzeld, minket is meghívtak, mind a *tízünket*” (*Körkép* 457).

Igen gyakran fordul elő a *kettő* tőszámnév *mind* általános névmással összetett alakja is személyjeles formában: „... aztán húslevest melegített, megterített, tálalt, asztalhoz támogatott *mindkettőnket*” (*Körkép* 109). Ugyanígy a *mindhárom* számnév is (mely pedig nem szerepel az *Értelmező szótárban*): „Úgy volt, hogy végeznek *mindhármunkkal*” (*Körkép* 487).

Nemcsak határozott, hanem határozatlan tőszámnévhez is járulhat a személyjel, mégpedig a *sok* számnévhez és annak középfokú alakjához, pl.: „*Sokunknak* nem felel meg ez az időpont”, ill. „*Többünknel* aktatáska is volt” (*ÉrtSz.*).

2.2 A névmások között Jakab István két nagy csoportot különböztet meg, melyeket személynévmásivá tesz a hozzájuk járuló személyjel. Az egyik a számnévi névmások csoportja. Ebbe a következők tartoznak: 1. Kérdő névmás: *hány*, pl.: „*Hányatok* számára veszitek?” (*MMNy.* 51). 2. A határozatlan névmások közül: *néhány*, *egynéhány*; pl.: „*Néhányunknak* jó volna elmenni az előadásra” (*ÉrtSz.*). 3. Az általános névmások közül: *akárhány*, *mind*, *mindannyi*, *mindnyája*, *valamennyi*. (A *mindnyája* és a *megannyi* alakok szinte kizárólag a személyjelekkel vagy az *-n*, *-an*, *-en* modalisi-essivusi raggal fordulnak elő.) Pl.: „Amikor nincs tovább, *mindnyájunknak* szüksége lenne még egy hétre — mondta a professzor” (*Örkény* 310); „Honorius atya megkeresztelte *mindannyiukat*” (*Körkép* 590).

A másik csoport az *-ik* végű névmásoké. Ezek közé négy névmásfajta tartozik: 1. Kérdő névmás: *melyik*; pl.: „Kiváncsi vagyok, *melyikünk* nevetségesebb” (*Örkény* 185). 2. Vonatkozó névmás: *amelyik*; pl.: „*A melyikünk* hamarabb odaér, megvárja a többit” (*ÉrtSz.*). 3. Határozatlan névmások: *némelyik*, *egynémelyik*, *valamelyik*; pl.: „*Némelyikünk* megállt egy-egy hódomban” (*Körkép* 562); „Ha valamelyikünknek szükséges van a másikkra, kopog” (*Örkény* 149). 4. Általános névmások: *akármelyik*, *bármelyik*, *egyik*, *másik*, *mindegyik*, *semelyik*; pl.: „De az *egyikük* tenyere a másik

kézbe, a *másikuk* tenyere az egyik kézbe folyamatosan visszatalál” (Körkép 509); „— én is lediktálhatnék egy olyan szöveget, mint a Gásparé. Meg *akármelyikünk* itt” (Körkép 597).

Nem tartoznak szorosan az utóbbi csoporthoz az *(egy)némely* határozatlan és az *egy* általános névmás személyjeles alakjai, mégis itt kell megemlítenünk őket, hiszen ezek helyett a ma már régies formák helyett inkább az *(egy)némelyik* és *egyik* névmásokat használjuk.

Minden bizonnyal ki lehetne még egészíteni a listát, így ezeket a számneveket és névmásokat önkényesen véglegesnek vett csoportoknak tekinthetjük.

3. A felsorolt csoportok — mégha nem is azonos szempont szerint különítettük el őket — bizonyos fokig elkülönülnek egymástól előfordulásuk tekintetében is. A számnevek és számnévi névmások átalakíthatók *-n*, *-an*, *-en* modalsi-essivusi viszonyragos alakká, s így nominativusban nem, vagy csak ritkán használjuk őket. A „*Sokunk gondolkodik így*” mondat inkább „*Sokan gondolkodunk így*” formában szerepel. Elvértve persze találunk példát nominativuszi használatra is: „Az utasok szám szerint öten voltak... *Négyők* nemes ház szolgálként volt öltözve” (Petőfi, Összes művei VI, 105). Az *-ik* végű névmások csoportjának jellemzője az, hogy nem alakíthatók át *-n*, *-an*, *-en* ragos alakká, s így gyakran fordulnak elő nominativuszként is: „*Szervusztok, egyikőtök* szebb, mint a másik” (Körkép 408).

Az bizonyos azonban, hogy a személyjel szerepe — bármelyik csoportot is nézzük — nem a birtokos személyjelekével azonos, ahogy erre Jakab István is rámutat a következő két példával: „Fogyaszd el a *mi hármunkat* is!” és „*Hármunkat* hívtak meg.” Az első esetben a *hármunkat* szóalak pl. a *három almánkat* mennyiségjelzős szerkezet redukciója, és a személyes névmással birtokos szerkezetet alkot, a második mondatban pedig a számnév személyes névmási jelentést kap, így a személyes névmás nem lehet birtokos jelzője, esetleg értelmezős szerkezetet alkothatnak: *minket hármunkat*. (L. i. m. 207.) Vagyis a csak többes számban létező, szabályos *-nk*, *-unk*, *-ünk*, *-tok*, *-tek*, *-tők*, *-uk*, *-ük*, *-juk*, *-jük* paradigmát el kell különítenünk a birtokos személyjelektől, s ezt nemcsak a funkcióbeli különbség, hanem bizonyos fokú alaki eltérés is támogat: gyakoriak a *kettőnk* alak analógiájára a *hármónk*, *valamennyiőtök*, *mindegyikőjük* formák, tehát megjelenik egy analógiás *-ó~ő* hang, mely a birtokos személyjelek között nem fordul elő.

Hogy ezt a többes számú paradigmát megkülönböztessük a birtokos személyjelektől, személynévmási jeleknek kellene neveznünk őket, hiszen úgy tűnik, hogy ezek feladata az, hogy az adott szóalakot felruházzák a személy jelentésével.

A személynévmási jelek ugyanúgy, ahogy a számnevek és számnévi névmások *-n*, *-an*, *-en* ragos alakjai (*sokan*, *valamennyien*), csak személyekre vonatkozhatnak, többnyire még harmadik személyben is. Majtyinszkaja is rámutat erre nyelvtanában a számnevek tárgyalása során, s hozzáteszi, hogy a személyjeles számnevek kiegészítő partitívuszi jelentéssel bírnak („с дополнительным значением партитивности...: *Ötük* már megkapta a jegyét”; Majtyinszkaja, *Венгерский язык* I. 170). Valóban többnyire partitívuszi jelentésűek ezek a személyjeles formák — s nemcsak a számnevek, hanem a névmások is. Kétféle használatot különíthetünk el: 1. *egyikünk* = közölünk az egyik, tehát a személyjellel megnevezett személyek közül egy rész; 2. *mindannyiunk* = közölünk mindenki, tehát a személyjellel megnevezett személyek közül mindegyik, az összes. (Partitívusz és használata meglehetősen kidolgozatlan a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Általában akkor beszélünk partitívusról, amikor valamely egészet jelölünk, amelynek egy részét kiemeljük. Ez az egész lehet valamilyen sokaság, melynek egy vagy több tagját emeljük ki. Úgy gondolom, hogy tágan értelmezve beszélhetünk akkor is partitívusról, ha ad absurdum az egésznek minden egyes részét kiemeljük (*közölünk mind*), ill., ha egyetlen részt sem emelünk ki (*közölünk senki*). Ezen az alapon különböztetem meg a kétféle partitívuszi jelentést.)

Úgy tűnik, hogy a partitívuszi jelentést egyrészt implicit módon már a személyjel nélküli alakok magukban hordozzák (*-ik* végű névmások), ill. a partitívusz szorosan kapcsolódik a mennyiségfogalomhoz, tehát a számnevekhez és a számnévi névmásokhoz is. Minthogy a partitívusz a sokaságból emel ki egy adott mennyiséget, így a nem konkrét mennyiséget jelölő számneveknél és számnévi névmásoknál érthetővé válik a jelentés: a megnevezett személyek konkrét számát nem jelenthetik, így a megnevezett személyek közül emelnek ki bizonyos számút. Az *-ik* végű névmásoknál pedig éppen az *-ik* végződés adja az eleve meglévő implicit partitívuszi jelentést, s erre az *-ik* története világít rá: a mai *-ik* kiemelő jel egykor birtokos személyjel volt, s az *ezeknek egyik*, a *fiúknak kisebbik* partitívuszi birtokos jelzős szó szerkezet-típusból vált ki; az *-ik* végű névmások esetén az *-ik* formáns többé-kevésbé összeforrt a tövel, és új szótári egységet hozott létre. (L. Simonyi, TMNy 584, 716. alapján Tompa, MNy. LXVIII, 435).

Az előbbiekkal ellentétben a határozott tőszámnevek esetében sokszor nem jelenik meg a partitívuszi jelentés, a számnév a megnevezett személyek pontos számára utal, pl.: „Ennyire elhalványult volna *kettőjük* barátsága?” (Körkép 467). Tehát a határozott tőszámneveknek a mondattól függően vagy van (l. Majtyinszkaja példáját fenn), vagy nincs partitívuszi értékük. (Kivéve a *mind* előtagúakat, amelyeknél dominál a partitívuszi jelentés: *mindkettőnk* = közölünk mind a kettő.)

Mindezekből következően leszögezhetjük még egyszer, hogy a tárgyalt **többes számú személyjelek funkciója a megfelelő számnevekhez és névmásokhoz a személy jelentésének hozzáadása.**

4. Fejtegetésünket követően — miután talán sikerült az eddigieknél egy kicsit jobban megvilágítani a személyjeles számnevek és névmások problémáját — az maradt hátra, hogy megpróbáljunk válaszolni a még megválaszolatlan kérdésekre.

Az egyik fontos kérdés az, hogy lehetnek-e ezek az alakok kereszteződő szófajúak, tehát a személyes névmás (pontosabban személynévmás, hiszen részben visszaható névmási funkciót is kifejezhetnek egyes személyjeles többes számnevek akkor, ha nem partitívuszi jelentésűek, pl.: „*ötünk* számára három szalmazsákot béreltünk” (MMNyR. I, 242)) és számnév vagy egyéb névmás kereszteződései. Nem könnyű erre válaszolni. A kereszteződő szófajúság kritériuma az, hogy az adott szó, mely egyszerre mutatja több szófaj jellemző tulajdonságát, besorolható legyen mindegyik szócsoportha külön-külön. (L. MMNy. 15.) A személyjeles számnevek és névmások egyszerre két szófaj, ill. szófaji alcsoport jellemző tulajdonságait mutatják, ám nem egyenlő mértékben. Vagyis egyrészt ezek a szóalakok számnevek, kérdő, vonatkozó, határozatlan és általános névmások, melyeket személyjellel látunk el, s így személynévmási jelentést kapnak, másrészt viszont a személyes névmások közé nem sorolhatjuk be őket külön, mert a személyes névmások jelentésformája ezt nem engedi. (Gondoljunk pl. a „*Mindegyikünk* elsietett” modatban az egyeztetésre! A megszemélyesítő személyjel ellenére az állítmány egyes szám harmadik személyű az általános névmásnak megfelelően.) Az is igaz azonban, hogy nem teljesen tiszta szófaji kategóriájú szavak ezek. Egyfelől nézve mintha a kereszteződő szófajiság tulajdonságát mutatnák, a személyes névmások felől pedig inkább az átmenetiség felé közelítenének, hiszen nem tudjuk elválasztani őket a számnevektől és az egyéb névmásoktól.

A másik kérdésünk az volt, hogy jogos-e ezeket az alakokat külön tárgyalnunk egy leíró nyelvtanban, s ha igen, hol. Erre a kérdésre könnyebben és rövidebben válaszolhatunk. Úgy gondolom, mindenképpen érdemes külön foglalkozni a problémával. A szófajtani részben a megfelelő helyeken említve a jelenséget, részletesebben a névszók toldalékolásánál kellene tárgyalni, a névszói személyjelezés fejezetben.